

УДК 159.9

Рибалка В. В.

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу педагогічної психології і психології праці
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (Київ)

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ, ОСОБИСТІСНО ВИЗНАЧЕНЕ ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОЇ ОСНОВИ БУТТЯ ТА ПЕРСОНОЛОГІЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПСИХОЛОГА

Наводяться наукові визначення особистості, запропоновані в період з другої половини дев'ятнадцятого до початку двадцять першого століття вітчизняними філософами, психологами, педагогами, та здійснюється особистісно опосередкований просторово-часовий, ортономічний, контентно-частотний, антиномічний аналіз їх змісту, обґрунтовується в цьому контексті поняття персонологічного інтелекту психолога.

Ключові слова: наукові визначення особистості, особистісне опосередкування, просторово-часовий, ортономічний, контентно-частотний, антиномічний, аналіз, персонологічний інтелект, психолог.

Особистість виступає у психології центральною категорією, на основі якої будуються її теоретичний категоріально-поняттєвий апарат і робочі поняття, методологія дослідження і практична робота психологів різноманітних служб. Завдяки цьому складається, зокрема, особистісно орієнтована парадигма наукової психології і педагогіки.

Аналіз спеціальних досліджень і публікацій свідчить про те, що для розуміння природи особистості доцільно розглянути уявлення про цей феномен вітчизняних філософів, психологів і педагогів, зокрема визначення ними особистості, запропоновані в період з кінця XIX до початку XXI століття. Саме в цей період формувалися вітчизняні теорії особистості, кількість яких сягає, за нашими даними, більше 40 [1–9; 13; 15]. Відмітимо, що у 2012 р. виповнилося якнайменше 125 років вітчизняній персонології, якщо взяти до уваги вихід у світ книги П. П. Вікторова «Учення про особистість як нервово-психічний організм» [4].

Визначення особистості виступають як стислі вихідні думки про сутність особистості, що входять до складу теорій і конкретизуються в її розділах. Звичайно, що розробка дефініцій та теорій особистості у вітчизняній персонології вимагала наявності в їх авторів особливого мислення, яке ми називаємо персонологічним — за головним його предметом — особистістю, що є найскладнішим і найунікальнішим явищем у світі. Персонологічне мислення має право на існування так само, як і інші види предметного мислення спеціалістів, наприклад, філософське, соціальне, математичне, фізичне, хімічне, біологічне, екологічне, педагогічне, психологічне мислення тощо.

Зазначене вище робить конче актуальним розгляд різних аспектів проблеми визначення особистості — як еталону психічного розвитку молоді,

професіонала, як продукту певного процесу, тобто особливої мислительної, інтелектуальної діяльності, власне персонологічного мислення, інтелекту з його специфічними мотивами, змістом, цілепокладанням, способами, прийомами, операціями, результатами розв'язання відповідних завдань, емоційним переживанням процесу їх досягнення. Персонологічний інтелект має відображати специфічні особливості особистості як свого унікального предмету — її надзвичайну складність (і ортономічність у понятійному відображенні), певне і не менш складне якісне і кількісне співвідношення між собою множини властивостей і відповідних до них атрибутивних ознак, зокрема — частоти їх використання у сукупності визначень; наявність як в реальній особистості, так і в її теоретичних визначеннях таких діалектичних характеристик, як, приміром, внутрішня єдність і суперечність і відповідна до них антиномічність її атрибутів тощо. Не менш важливим є відображення в цих визначеннях просторово-часової основи буття самої людської особистості.

Наведемо виявлені нами в ході пошукової роботи, проведеної при написанні навчального посібника «Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці» [13] та підготовці його наступного видання, 40 визначень особистості, які представлені в умовному хронологічному порядку, що в основному відповідає датам народження їх авторів, справжніх експертів вітчизняної персонології, до числа яких ми включаємо, поряд із власне українськими за походженням і фактом роботи в Україні, також прізвища ряду відомих спеціалістів зі спільного україно-російського, україно-польського, україно-німецького тощо наукового простору, які справили помітний вплив на становлення вітчизняної психології особистості.

Ось ця історична лінія дефініцій особистості в персоналіях та їх думках.

1. М. Я. Грот (1852–1899): *«Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а сполучення цієї останньої зі світовим духовним началом, з божественною творчою силою, що створила світ, і в цій останній містяться корені всього нашого морального життя... Особистість є не тільки органічна індивідуальність, але і «надіндивідуальне», божественне, творче начало» в людині. «...Безпосереднє завдання кожної особистості є створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, нести, зберігати і спасати від смерті все живе — ось загальна формула»¹.*

2. П. П. Вікторов (1853–1929): *«Наша особистість є все той же наш організм, тільки виражений в об'єктивно-суб'єктивних термінах нервово-психічного апарату» [4].*

3. В. М. Бехтерев (1857–1927): *«Особистість з об'єктивної точки зору є не що інше, як самодіяльна особа зі своїм психологічним складом та індивідуальним відношенням до навколишнього світу».*

4. В. І. Вернадський (1863–1945) *«В ноосфері вирішальним і визначальним чинником є духовне життя особистості, в її спеціальному вияв-*

¹ Тут і далі цит. за [13], крім окремо зазначених випадів.

ленні... Немає нічого більш цінного в світі та нічого, що вимагає більшого збереження і поваги, ніж вільна людська особистість».

5. О. Ф. Лазурський (1874–1917): «І саме цей священний вогонь, це прагнення (особистості. — Р. В.) до якомога повного всебічного розвитку своїх духовних сил ми вважаємо однаково цінним, чи буде він виявлятися у яскравій і різноманітній психіці багатовартової людини, чи у бідній примітивній душі індивідуума...».

6. В. В. Зенківський (1881–1962): «Особистість не може бути абсолютна, вона не розвивається сама із себе, але набуває свого змісту у спілкуванні зі світом цінностей, у живому соціальному досвіді, у зверненні до Бога».

7. С. М. Балей (1885–1952): «Ми приєднуємося до тих, хто використовує поняття «особистість» у двох значеннях, говорячи, з одної сторони, про особистість ідеальну, а з іншої — про особистість реальну (дійсну)» [2].

8. А. С. Макаренко (1888–1939): «Виховуючи окрему особистість, ми маємо думати про виховання усього колективу. На практиці ці два завдання будуть вирішуватися тільки спільно і тільки в одному загальному прийомі. У кожний момент нашого впливу на особистість ці впливи обов'язково мають бути впливом на колектив. І, навпаки, кожне наше доторкання до колективу обов'язково буде і вихованням кожної особистості, яка входить у колектив».

9. С. Л. Рубінштейн (1889–1960): «При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає як воєдино пов'язана сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються усі зовнішні діяння (в ці внутрішні умови включаються і психічні явища — психічні властивості і стани особистості)».

10. В. М. Мясіщев (1893–1973): «Особистість характеризується передусім як системавідношень людини до навколишньої дійсності. В аналізі цю систему можна дробити на безкінечну кількість відношень особистості до різних предметів дійсності, але якими б частковими в даному сенсі відношення не були, кожне з них завжди залишається особистим» [13].

11. О. Ю. Кульчицький (1895–1980): «Особистості, що творять культуру, бувають захоплені, можна сказати, одержимі певними вартостями. Завдяки вартостям немов проникає у людську історію «вищий світ» і змушує історичні особистості йти до нього на службу...».

12. Л. С. Виготський (1896–1934): «Особистість... — поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне в людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому «особистість» є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння...».

13. Г. С. Костюк (1899–1982): «Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у

житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей».

14. О. М. Леонт'єв (1903–1979): «Дослідження процесу породження і трансформації особистості людини в її діяльності, що здійснюється у конкретних соціальних умовах, і є ключем до її дійсно наукового психологічного розуміння».

15. О. В. Запорожець (1905–1981): «Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище у суспільстві та бере ту чи іншу участь у житті суспільства» [6].

16. К. К. Платонов (1906–1985): «Особистість — це конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та відношення до нього».

17. Б. Г. Анан'єв (1907–1972): «...Особистість є об'єкт і суб'єкт історичного процесу, об'єкт і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт і об'єкт спілкування, нарешті, що особливо важливе, суб'єкт суспільної поведінки — носій моральної свідомості».

18. Л. І. Божович (1908–1981): Особистість — це людина, що «досягла такого рівня розвитку, за якого її погляди і відношення набувають стійкості і вона стає здатною свідомо та творчо перетворювати дійсність і саму себе».

19. О. Г. Ковальов (1913–2004): «Особистість — складне, багатогранне явище суспільного життя, ланка в системі суспільних відношень. Вона — продукт суспільно-історичного розвитку, з одного боку, і дія суспільного розвитку — з іншого» (цит. за: [8]).

20. М. М. Амосов (1913–2002): «Особистість — це сукупність природжених і набутих якостей інтелекту, що надають людині її індивідуальність».

21. В. О. Сухомлинський (1918–1970): «Всебічний розвиток особистості — це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб...».

22. А. В. Петровський (1924–2006): «Особистістю у психології позначається системна (соціальна) якість, що набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні та характеризує міру представленості суспільних відношень в індивіді».

23. В. А. Роменець (1926–1998): «Особистість як субстрат, носій морального вчинку разом з цим формується завдяки йому, є результатом сукупності вчинкових моральних дій; це стосується й таких рис особистості, як характер, темперамент, обдарованість тощо».

24. О. К. Дусавицький (1928): «Особистість є особливий орган у структурі психіки індивіда, що відповідає за прийняття рішень та їх наслідки».

25. Г. О. Балл (1936): «Особистість — це здатність людини... бути автономним носієм культури... З огляду на активність... соціальних спіль-

нот і особистостей у культурному просторі, вони постають не просто носіями, а суб'єктами культури».

26. В. О. Моляко (1937): «Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах... самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством».

27. І. А. Зязюн (1938): «Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого «особистісного» культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками».

28. О. М. Ткаченко (1939–1985): «Особистість — це «вершинне» утворення в ієрархічній структурі психіки людини... якісно новий спосіб організації поведінки... вищий рівень взаємодії людини зі світом».

29. І. Д. Бех (1940): «...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні мусить освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність до чимраз більшої відкритості самому собі, а також наближення до найсуттєвішого у собі».

30. С. Д. Максименко (1941): «Особистість — це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ».

31. Г. П. Васянович (1945), В. Д. Онищенко (1939): «Людська особистість проявляється через свій духовний світ (духовний універсум), який включає ідеали, мотиви, цінності; принципи, переконання; вірування; знання, погляди, ерудицію, вищі почуття (наприклад, морально-духовні або духовно-естетичні) тощо. З іншого боку, як самість (власне особистість), людська особистість або особистість людини проявляються через різноманітні форми і види самосвідомості: самоусвідомлення, самовизначення, певну самодостатність, власне покликання, самоактуалізацію і самореалізацію та ін. [3].

32. Б. Й. Цуканов (1946–2007): «Час — це стрижень, на який нанизана особистість» — це положення Кьєркегора покладено Б. Й. Цукановим в основу його теорії часу у психіці людини й особистості.

33. В. Ф. Моргун (1947): «Особистість — це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням».

34. А. Г. Асмолов (1949): «Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють».

Психологія особистості може бути зрозумілою тільки як історія розвитку змінюваної особистості у змінюваному світі» [1].

35. В. Г. Кремень (1947): «У новій філософії освіти особистість постає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається, разом з оточуючою їй соціокультурною системою...

Особистість — це неповторне — не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, у принципі — людське створіння, унікальний мікрокосм... суб'єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження», завданням якого є утворення, «побудова»... цього «унікального людського мікрокосму» [10, с. 138–139].

36. В. В. Рибалка (1947): «Особистість — це людина, особа із соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне особистісних цінностей. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої прогресивної, продуктивної, культурної, предметної діяльності, міжособистісного спілкування та життєдіяльності. Особистість опосередковує та визначає творчий рівень її взаємозв'язків із культурним, суспільним та природним середовищем. У філософсько-психологічному аспекті особистість — це об'єкт і суб'єкт соціального, культурного, історичного процесу і власного життя. В аксіопсихологічному плані особистість є найвищою цінністю суспільства, джерелом створення інших — матеріальних і духовних, природних і суспільних цінностей тощо».

37. О. П. Саннікова (1948): «Особистість професіонала, яка формується та існує в діяльності, являє собою складне динамічне утворення, стає головним компонентом професійної діяльності, що організовує, контролює, оцінює і перетворює діяльність та себе».

38. Т. М. Титаренко (1950): «...Особистість — відкрита, не застигла цілісність, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологічному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає у постійному перетворенні культури, що завоюється в живу індивідуальну життєтворчість» [15].

39. П. П. Горностаї (1955): «Розуміння особистості людини як актора, що виконує у своєму житті певну роль, трактування життєвого світу як сцени, на якій як драма розігруються важливі життєві події, є дуже плодотворним та надає нові можливості для вирішення багатьох проблем сучасної теоретичної персонології» [5].

40. І. П. Маноха (1966): «...Творчий потенціал особистості у якісному його вираженні постає змістовою результуючою двох провідних тенденцій, антиномічних за природою, — оригінальності та стереотипності» [12] тощо.

Вже первісний аналіз наведених визначень особистості свідчить про складність, ортономічність її атрибутивних характеристик та продуктивність персонологічного мислення їх авторів. Оцінюючи дані визначення з

формально-логічної точки зору, можна виділити передусім такі їх ознаки, як науковий плюралізм, високий рівень багатоступеневого опосередкування атрибутів особистості, в чому виражається саме ортономічність, взаємодоповнюваність визначень особистості, їх антиномічність, що притаманні діалектичному персонологічному мисленню, інтелекту вітчизняних учених при оперуванні із категорією особистості.

Наведемо в цьому зв'язку виділені із даних визначень психологічно опосередковані просторово-часові атрибути особистості, в яких начебто розчиняється фізичний простір і час, і, навпаки, — психологічно усвідомлюється просторово-часове буття людської особистості. Це такі атрибути, як: «світове духовне начало», «божественна творча сила» М. Я. Грота; «навколишній світ» В. М. Бехтерева; «біосфера» та «ноосфера» В. І. Вернадського; «світ цінностей» В. В. Зенківського; «внутрішні умови» і «зовнішні діяння» С. Л. Рубінштейна; «надприродне, історичне в людині» Л. С. Виготського; «соціальні умови» О. М. Леонтьєва; «суб'єкт перетворення світу» К. К. Платонова; «об'єкт і суб'єкт історичного процесу» Б. Г. Ананьєва; «перетворювана дійсність» Л. І. Божович; особистість як «вищий рівень взаємодії людини зі світом» О. М. Ткаченка; «духовне освоєння навколишнього і внутрішнього світу» І. Д. Бежа; «унікальний внутрішній світ» С. Д. Максименка; «духовний світ (духовний універсум)» Г. П. Васяновича і В. Д. Онищенко; «час як стрижень особистості» Кьєркегора, що підтримано Б. Й. Цукановим; «перетворення природи, суспільства і себе» та «просторово-часові орієнтації» В. Ф. Моргуна; «змінюваний світ» і «змінювана особистість» О. Г. Асмолова; «унікальний людський мікрокосм» В. Г. Кременя; «культурне, соціальне та природне середовище», «соціальний, культурний, історичний процес і власне життя» В. В. Рибалки; «соціокультурний простір та індивідуально-психологічний час», «оволодіння власним майбутнім» Т. М. Титаренко; «життєвий світ як сцена» П. П. Горностая тощо. Фактично ми маємо підстави вважати, що не тільки ці, а й усі інші атрибути особистості (як системи) є такими, що пронизані опосередкованими просторово-часовими характеристиками Всесвіту. З іншого боку, фізичний простір і час сам опосередкований особистісними характеристиками. Тому постає проблема побудови певної просторово-часової багатошарової піраміди властивостей особистості, в якій були б відображені різні рівні особистісного опосередкування просторово-часової основи буття людини. Наявність такої піраміди може дозволити краще зрозуміти природу взаємозв'язку між психологічним та фізичним простором і часом, про що говорив у свій час професор Б. Й. Цуканов [17].

Мова йде про взаємне опосередкування категорій простору і часу атрибутами категорії особистості різного рівня значущості. Тому нами проведений контентно-частотний аналіз смислових атрибутивних ознак особистості, результати якого представлені у вигляді узагальненої «контентно-частотної формули» категорії особистості, яку утворює структурна ієрархія низки наступних головних атрибутивних категорій і понять (у дужках наводяться частоти використання даного атрибута у 40 визначеннях особистості):

1. Соціальність (31) — 2. Творчість (21) — 3. Людність (20) — 4а. Самість, тобто «Я» (18) — 4б. Духовність (18) — 5а. Культурність (16) — 5б. Життєвість (16) — 6а. Індивідуальність (13) — 6б. Цінність (13) — 7. Розвинутість (11) — 8. Діяльність (10) — 9. Відносність (ставленнєвість) (9) — 10а. Суб'єктність (8) — 10б. Формативність (8) — 11а. Вершинність (7) — 11б. Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7) — 11в. Світоглядність (як інтегративна властивість, в якій виявляється наявність поглядів на світ, суспільство, себе, власні переконання) (7) — 11г. Свідомість (7) — 12а. Історичність (6) — 12б. Організованість (6) — 12в. Психологічність (6) — 13а. Унікальність (5) — 13б. Об'єктність (5) — 13в. Якісність (5) — 14а. Наявність специфічних властивостей (4) — 14б. Вчинковість (4) — 14в. Динамічність (4) — 14г. Колективність (4) — 14д. Системність (4) — 15а. Відповідальність (3) — 15б. Вчинковість (3) — 15в. Наявність внутрішнього світу (3) — 15г. Ідеальність (3) — 15д. Матеріальність (3) — 15е. Носій різноманітних властивостей (3) — 15ж. Сукупність властивостей (3) — ...

Ми зупиняємося на атрибуті «сукупність», оскільки, починаючи з наступної позиції № 16 (частота 2) помітно збільшується кількість атрибутів і їх перелік включає прогресивно зростаючу в перспективі майже до безкінечності кількість ознак особистості, до яких підключається фактично весь тезаурус вітчизняних теорій особистості, що стоять за представленими визначеннями, а їх, як ми вже вказували, нараховується більше 40. В цьому знаходить підтвердження думка С. Д. Максименка та його колег про ортономічність, доповнюваність і безкінечність особистості [11]. Така контентно-частотна її формула корисна, оскільки забезпечує формування у спеціалістів змістовного смислового ієрархічно-атрибутивного розуміння особистості як дуже складного (і такого, що неперервно ускладнюється), тобто ортономічного, ієрархічного і полярно-суперечливого, антиномічного предмету роботи з ним дослідників і працівників психологічної служби. Можна вважати дану сукупну контентно-частотну формулу особистості певною загальною ієрархічно-атрибутивною її структурою, яка визначає зміст і рейтинговий порядок вивчення і опрацювання реальної особистості теоретичною і практичною психологією.

Важливою є наявність у більшості визначень особистості її протилежних атрибутів з явними чи неявними, знятими чи не знятими суперечностями, тобто їх антиномічності. У теоретичних визначеннях особистості, відповідно до принципу антиномічності, так само як і в «живій» особистості, співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими суперечностями, що також важливо як для теоретичної, так і практичної психології.

Відповідно до цього нами були виокремлені три групи визначень: а) явно антиномічні, в яких чітко представлені протилежні атрибути особистості з наявними або певним чином знятими, тобто тією чи іншою мірою психологічно узгодженими або врівноваженими, суперечностями (таких антиномій виявилось найбільше — приблизно у двох третинах із 40 визначень); б) неявно антиномічні, в яких протилежності і суперечності лише намічені контекстуально, зокрема — фактом уже введеної у науковий обіг, у зміст

теорії особистості, хоча і не вказаної в дефініції протилежної до представленої в ній ознаки (таких менше третини), в) неантиномічні визначення, в яких відсутні — і в тексті, і в контексті — протилежні і суперечливі ознаки особистості, що визначається (таких нараховується приблизно десята частина).

Тобто антиномічність є переважаючою і майже закономірною характеристикою персонологічного мислення, інтелекту, яке відображає, охоплює найскладніше у світі явище через його полярні атрибути і одразу ж намічає або знімає психо-логічні суперечності між ними. Антиномічність пронизує наше звичайне повсякденне мислення і уяву, коли ми характеризуємо людину одночасно протилежними, амбівалентними ознаками. Це відома формула оцінки чогось за типом «так, але», оскільки будь-яка істина не є абсолютною, а виступає як відносна... В цьому сенсі можливо не зовсім був правий А. Адлер, коли вважав формулу «так, але» ознакою неврозу. Мислення людини про особистість по суті своїй антиномічне, оскільки допускає одночасне існування в ній діалектичних, протилежних, полярних, суперечливих, тією чи тією мірою знятих чи не знятих, зрозумілих чи не зрозумілих антиномій. Проте все ж таки правий був Ф. М. Достоєвський, коли говорив про загрозу надмірного опосередкування людини у поняттях високого рівня абстрагування, що дійсно може призвести до невротичної загрози. Можливо, ця загроза певною мірою знижується саме за допомогою більш конкретних (в парі) антиномій, які намагаються утримати на ґрунті земного життя неминухо опосередковане розуміння такого складного феномену, яким є особистість... Особливої уваги потребує просторово-часова антиномічна пара, сенс якої, переваги і недоліки опосередкування якої слід шукати у природі персонологічного інтелекту.

Персонологічне мислення, інтелект вітчизняних вчених накладає на особистість наступні ключові атрибутивні антиномії, які будемо позначати у списку номером визначення, потім йдуть антиномії (через тире — ті, що є в самому визначенні, а у дужках — контекстуальні антиномії, що зустрічаються у відповідній до даного визначення теорії):

№ 1. Тваринно-психічна індивідуальність, індивідуальність — як духовне начало, індивідуальність — божественна творча сила як корінь всього морального життя, над-індивідуальне (тобто соціально-індивідуальне), божественне (— світське), творче (— нормативне) начала, створення — підтримка, збереження — рятування життя, самопожертвування.

№ 7. Ідеальна — реальна особистість.

№ 9. Зовнішні діяння — переломлюються через внутрішні умови, психічні явища — психічні властивості і стани особистості.

№ 17. Об'єкт — і суб'єкт історичного процесу, об'єкт — і суб'єкт суспільних відношень, суб'єкт — і об'єкт спілкування, суб'єкт суспільної поведінки — і носій (об'єкт) моральної свідомості.

№ 20. Сукупність природжених — і набутих інтелектуальних якостей.

№ 21. Всебічність (— і однобічність) розвитку, індивідуальне (— і соціальне) багатство, культура матеріальних — і духовних потреб.

№ 33. Просторово-часові орієнтації.

№ 34. Змінювана особистість — змінюваний світ.

№ 38. Соціокультурний простір та індивідуально-психологічний час.

№ 40. Творчий потенціал як результуюча двох антиномічних тенденцій: оригінальності — та стереотипності.

Цікаво, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки так би мовити парні антиномії, але і певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. До речі, антиномічність вже використовується в деяких психодіагностичних засобах при вивченні особистості, наприклад, в особистісному опитувальнику Г. Айзенка (див. шкали «екстроверсія — інтроверсія», «емоційна стабільність — нейротизм»), в семантичному диференціалі тощо. В них відображений поступ психологічного мислення від моноатрибутивних до антиномічних атрибутивних парних понять, в яких повніше і діалектичніше відображається складна сутність особистості.

Наведена вище атрибутивна контент-частотна формула особистості в практичному сенсі виступає як план роботи з людиною як особистістю! Відповідно до цього практичний психолог має сприймати свого клієнта передусім в контексті соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності тощо... Соціальний педагог — формувати, доформовувати, переформовувати у свого учня соціальність, креативність, людяність, самість, духовність, культуральність, життєвість, індивідуальність, ціннісність тощо... Роботодавець, знаючи продуктивні можливості особистості, має підбирати персонал свого підприємства, після проходження тестів, в ході профорієнтаційної бесіди з кандидатом і його стажування на підприємстві на основі особистої перевірки його відповідності певним професійним критеріям — соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності тощо... Для конкретизації цієї узагальненої формули можна повернутися до попередніх стадій її розробки, до самих визначень особистості, до теорій особистості...

Персонолог має застосовувати психо-логічні операції цього персонологічного мислення, які дозволятимуть охоплювати і працювати з особистістю в масштабі її складних динамічних опосередкованих просторово-часових нано-, мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього можуть застосовуватися специфічні мислительні операції аналізу — синтезу, узагальнення — конкретизації, індукції — дедукції, агломерації — систематизації тощо. Саме завдяки цим логічним операціям людина охоплює складну дійсність, в тому числі і особистість.

Разом з тим, робота з особистістю, як свідчить досвід вивчення психіки, свідомості і мислення людини видатним вітчизняним філософом, психологом і педагогом С. Л. Рубінштейном, вимагає антиномічного об'єднання вказаних логічних операцій на зразок відомого «аналізу через синтез» (і «синтезу через аналіз»). Тому, за аналогією із запропонованою ним схемою зняття антиномічних суперечностей вже у логічних операціях, доцільно антиномічно продовжити і використовувати операції «уза-

гальнення через конкретизацію» (і, навпаки, «конкретизації через узагальнення»), «індукції через дедукцію» (і протилежний варіант «дедукції через індукцію»), «систематизації через агломерацію» тощо... На наступному кроці ці психо-логічні операції слід використовувати комплексно і послідовно, що дозволить максимально повно охопити особистість і краще її зрозуміти — у масштабі безмежних просторово-часових безпосередніх фізичних та опосередкованих особистісних (миль і вічність, нанонуть і безкінечність) властивостей буття особистості з її внутрішнім і зовнішнім світом існування.

Ці формальні психо-логічні мислительні операції доцільно доповнити також стратегіями і тактиками творчого сприймання, мислення, уяви, на кшталт запропонованих В. О. Моляко особистісних стратегій творчої діяльності: аналогізування — протиставлення, комбінування — спонтанної стратегії, універсальної — моностратегії та відповідних до них творчих тактичних дій і операцій (див. у: [13]).

Звичайно, що робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем потребує неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, сучасні основи якої закладені у дослідженнях академіка І. А. Зязюна та його колег [6; 13]. Ця робота не терпить дилетантизму, спрощення, примітивізації, за що доводиться одразу ж чи згодом розплачуватися неефективністю, помилковістю, невдачами тощо...

Персонологічна інтелектуальна діяльність психолога у роботі з людиною як особистістю має включати у попередньому розумінні наступну послідовність дій:

1. Формування вихідної інтелектуальної мотиваційно-сислової установки на сприйняття і розуміння людини як особистості в усій її змістовній і динамічній складності, ієрархічності та суперечливості, тобто ортономічності, опосередкованості, контентній упорядкованості та антиномічності особистісного відображення фізичного простору і часу.

2. Врахування сукупної формули особистості як змістовного інформаційно-пізнавального еталону, ідеалу, в якості якого виступає ортономічна опосередкована ієрархізована контентна антиномічна модель особистості з безкінечною частотною характеристикою послідовних атрибутивних ознак.

3. Здійснення цілеформуального етапу як етапу формування мети і завдання персонологічної мислительної, інтелектуальної діяльності, який утворюють найбільш актуальні специфічні (згідно профілю, професії, віку, гендерної належності) антиномії конкретної особистості, відповідно до яких визначаються її суперечності як основа формулювання проблем і завдань роботи психолога в тій чи іншій сфері теоретичної та практичної діяльності.

4. Операційно-результативний етап, який складається з підбору та використання адекватних психо-логічних та евристичних інтелектуальних засобів, операцій, стратегіальних способів розв'язання, на основі зняття суперечностей-антиномій проблем людської особистості на шляху формування більш високого ступеня відповідності клієнта можливостям гармонійного соціального та особистісного самовизначення в особистісно опосе-

редкованому просторі-часі, культурно-історичному суспільстві та у власній самосвідомості, тобто внутрішньому світі з суб'єктивним розумінням власного життєвого шляху у цьому світі.

5. Емоційно-почуттєвий етап, в ході якого закріплюються засобами емоційного інтелекту позитивні результати і відкидається негативний досвід здійснення персонологічної мислительної, інтелектуальної діяльності психолога.

Отже, зазначене вище намічає шляхи формування персонологічного інтелекту сучасних спеціалістів, яке має сполучатися зі сприйняттям, увагою, мисленням і уявою, пам'яттю попередніх і наступних поколінь вітчизняних персонологів і, набуваючи величезного сукупного продуктивного, творчого потенціалу, отримувати певні перспективи. Сучасним філософам, психологам, педагогам, соціологам (та і кожній людині) слід розвивати в собі специфічні мотиваційні, змістові, цілеутворюючі, операційно-продуктивні та емоційно-почуттєві якості персонологічного інтелекту, що допоможе їм у суспільно-особистісно орієнтованому виявленні, розвитку і самореалізації буттєвого творчого потенціалу особистості учнівської молоді і дорослих. При цьому слід враховувати особливості взаємного особистісного і просторово-часового (в детермінації) опосередкування психологічної дійсності засобами персонологічного інтелекту. Разом з тим необхідно продовжити дослідження даної проблеми, враховуючи попередній характер отриманих даних і необхідність їх подальшої верифікації.

Список літератури

1. Асмолов А. Г. Психология личности: Культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. — 3-е изд., испр. и доп. — М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2007. — 528 с.
2. Балей С. Особистість / Бібліотека лицейна філософічна. — Львів, 1939. — Т. 5. — 36 с. (Польською мовою).
3. Васянович Г. П., Онищенко В. Д. Ноологія особистості: Навчальний посібник для студентів і викладачів. — Львів: Сполом, 2007. — 312 с.
4. Викторов П. П. Учение о личности как нервно-психическом организме. Выпуск первый. — М.: Изд-во К. Т. Солдатенкова, 1887. — 180 с.
5. Горноста́й П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. — К.: Интерпресс, 2007. — 312 с.
6. Запорожец А. В. Психология: Учебник для дошкольных педагогических училищ. — 3-е изд. — М.: Просвещение, 1965. — 240 с.
7. Зязюн І. А. Філософія педагогічно дії: Монографія. — Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. — 608 с.
8. Киреева З. Г. Развитие сознания, детерминированного временем. — Монография. — Одесса, 2010. — 280 с.
9. Ковалев А. Г. Психология личности. — Изд. 3-е, переработ. и доп. — М.: Просвещение, 1969. — 391 с.
10. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-евид. — К.: Т-во «Знання» України, 2010. — 520 с.
11. Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Психология личности: Підручник. — К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007. — 296 с.
12. Маноха І. П. Психология поэтапного «Я». — К.: Поліграфкнига, 2001. — 448 с.
13. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. — Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. — 575 с.

14. Рыбалка В. В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: науково-методичний посібник / В. В. Рыбалка. — К.: Інформаційні системи, 2011. — 428 с.
15. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. — К.: Марич, 2009. — 232 с.
16. Філософський енциклопедичний словник / Голова редколегії В. І. Шинкарук; наукові редактори Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. — К.: Абрис, 2002. — 744 с.
17. Цуканов Б. И. Время в психике индивида: Монография. — Одесса: Астропринт», 2000. — 220 с.

Рыбалка В. В.

доктор психологических наук, профессор,
главный научный сотрудник отдела педагогической психологии и психологии
труда
Института педагогического образования и образования взрослых НАПН
Украины (Киев)

ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ, ЛИЧНОСТНО ОПРЕДЕЛЕННОЕ ОПОСРЕДОВАНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ ОСНОВЫ БЫТИЯ И ПЕРСОНОЛОГИЧЕСКИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ПСИХОЛОГА

Резюме

Приводятся научные определения личности, предложенные в период со второй половины девятнадцатого до начала двадцать первого столетия отечественными философами, психологами, педагогами, осуществляется личностно опосредованный пространственно-временной, ортономический, контентно-частотный, антиномический анализ их содержания, обосновывается понятие персонологического интеллекта психолога.

Ключевые слова: научные определения личности, личностное опосредование, пространственно-временной, ортономический, контентно-частотный, антиномический, анализ, персонологический интеллект, психолог.

Ribalka V. V.

Doctor of Psychology, professor,
chief researcher of educational psychology and the psychology
of the Institute of Labor Education and Adult Education NAPS of Ukraine, Kyiv

DEFINITION OF PERSONALITY, PERSONAL CERTAIN DETERMINATION OF SPACE-TIME BASIS OF BEING AND PERSONOLOGICAL INTELLIGENCE OF PSYCHOLOGIST

Summary

There are provided scientific definitions of personality that were created in the period from the second half of the nineteenth to the twenty-first century by national philosophers, psychologists, educators. Orthonomic, content-frequent and antinomic analysis of their content is held to create personological intellect of psychologist.

Key words: scientific definitions of personality, personal determination, space-time and orthonomic, content-frequent and antinomic analysis, personological intellect, psychologist.